

*Л. І. Доўнар,
дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі
інфармацыйна-дакументных камунікацый
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў*

СУТНАСНАЕ ПРЫЗНАЧЭННЕ КНІГІ І МОВЫ ЯК З'ЯЎ КУЛЬТУРЫ: АД ЗАМАЦАВАНАЙ ІНФАРМАЦЫІ ДА ТРАНСЛЯЦЫІ І ПЕРАЕМНАСЦІ ВЕДАЎ

Унутраны змест (ці самае галоўнае – сутнаснае) прызначэння кнігі і мовы як з'яў культуры здаецца на першы погляд відавочным. Аднак гэта тэма глыбокага і шматаспектнага навуковага даследавання. Наша мэта – звярнуць увагу на ўзаемазалежнасць кожнага з прадстаўленых паняццяў, з'яў, што ўяўляюць паасобку адпаведныя сістэмы, якія сёння знаходзяцца ў крызісным стане (пад уплывам як знешніх, так і ўнутраных фактараў), а выйсце з яго патрабуе комплекснага, сістэмнага падыходу ў сферы навукі, культуры і адукацыі.

Крыніцазнаўчае значэнне кнігі для развіцця сучаснай навукі і культуры, духоўнага выхавання асобы заключаецца ў захаванні вечных ісцін, першасных сэнсавых матрыц культуры, ведаў мінулага, ментальнасці людзей розных эпох і сацыякультурных асяродкаў. Мова і пісьменства, замацаваныя ў кнізе, з'яўляюцца найважнейшымі культурастваральнымі фактарамі, якія сведчаць аб сталасці народа, яго здольнасці фарміраваць, фіксаваць, узбагачаць і перадаваць у часе і прасторы асноватворчыя духоўныя каштоўнасці, выпрацаваныя на працягу стагоддзяў [2]. Адначасова пісьмо і мова выступаюць вызначальнікамі і індыкатарамі кніжнай культуры [18]. Кніжная культура Беларусі, як і кожнай з краін, і кожнага з народаў, – гетэрагенна: сітуацыя «адна мова – адзін народ» з'яўляецца тыповай толькі ў ідэале, а не на практыцы [27]. Гэта разнастайнасць, замацаваная ў кнізе ў адзінстве тэксту (пісьмо – графіка) і кантэксту (мова – змест), дае шырокую магчымасць для шматкратных і розных інтэрпрэтацый і ідэнтыфікацый (графічных, моўных, аўтарскіх, рэгіянальных, змястоўных) [5]. Аднак апошняя – ідэнтыфікацыя – павінна ўяўляць/прадстаўляць сутнасную і пастаянную форму дыскурсу ў эвалюцыі кнігі і кніжнай культуры, што пацвярджаецца і тэарэтычнымі абгрунтаваннямі паняццяў «беларуская кніга», «нацыянальная кніга» ці «нацыянальны дакумент» [14; 15].

Кніга і дакумент, якія з'яўляюцца аднымі з даўнейшых аб'ектаў пазнання і асэнсавання (ад антычнай навукі), у адносна недалёкім мінулым сталі асновай развіцця адпаведна самастойных навук – навукі пра кнігу (бібліялогіі, кнігазнаўства), навукі пра дакумент (дакументалогія, дакументазнаўства). Пад уплывам знешніх фактараў фарміраванне тэарэтычных ведаў у дадзеных навуках уступіла ў паласу пэўнага супрацьстаяння, бо апошняя – дакументалогія – стала прэтэндаваць на ўсеахопнасць у адносінах аб'екта вывучэння бібліялогіі – кнігі, якая аказалася ўключанай у сістэму розных тыпаў і відаў дакументаў, а ў самой навуцы пра кнігу «дакумент» замацаваўся як сінонім «кнігі».

Чым вышэй прапануемы ўзровень абагульненняў – дакументалогія як метатэорыя (тэорыя тэорый), тэорыя інфармацыі і сацыяльнай камунікацыі, інфарматалогія [24; 25], тым усё большую ступень уніфікацыі атрымліваюць і асноўныя тэрміналагічныя паняцці кнігазнаўства, узнікае рэальная небяспека аб'яўлення іх архаічнымі ці наогул – іх знікненне. Як адносіцца да дадзенага развіцця навуковых ведаў? Гэта – эвалюцыя «дакумента» ці энтрапія «кнігі»?

Задаючы яшчэ адно пытанне: у якім грамадстве мы зараз жывём, якое грамадства будзем? – ці можам мы адказаць упэўнена, што гэта – інфармацыйнае грамадства (куды лагічна ўпісваецца інфарматалогія і ўсеабдымная інфармацыя); грамадства ведаў (у якім дзякуючы новым камп'ютарным тэхналогіям вызваляецца розум для ўдасканалення чалавека) ці ўсё ж гэта – грамадства спажывання (дзе кожны з'яўляецца спажыўцом, у тым ліку і той самай інфармацыі, тэхнікі, зручнасці і камфорту); грамадства, якое нарадзіла такія праблемы, як «дысфункцыя чытання, дэвальвацыя кнігі, дэгуманізацыя сацыяльнай камунікацыі» [24, с. 43–44]?

Не здымаецца і адказнасць вучоных як за развіццё грамадства, так і за фарміраванне сваіх навуковых канцэпцый [4], якія знаходзяцца ва ўзаемасувязі з ім і ўзаемаўплыве, маюць першачарговае значэнне ў фарміраванні ведаў і свядомасці маладога пакалення.

Разгляд і аналіз навуковых канцэпцый (у іх рэтраспектыве), якія аказалі значны ўплыў на фарміраванне і прыярытэтнае сёння становішча дакументалогіі, акрэсліваюцца наступнымі асноўнымі навуковымі кірункамі [21, с. 1]: прававым, крыніцазнаўчым, гнэсеалагічным (ці эпістэمالагічным, кагніталагічным) і ўпраўленчым. На наш погляд, мэтазгодна звярнуць асаблівую ўвагу

на гнасеалагічны падыход, які актуалізаваў не толькі выкарыстанне тэрміна «дакументальная інфармацыя» ў галіне кнігазнаўчай дзейнасці, але і прадстаўлены, развіваецца, прапаноўваецца сёння таксама некаторымі вучонымі як жыццёва важнае ўсведамленне значнасці і вырашэння навуковых і практычных праблем, з якімі сутыкнулася кніжная камунікацыя [24], а таксама як пошук тэарэтычных і метадалагічных кампрамісаў у развіцці навукі пра кнігу ў XXI ст. [13], следаванне аксіялагічнай сутнасці кнігі і кніжнай культуры [3; 7].

Сваімі каранямі гнасеалагічны кірунак сягае яшчэ да даследаванняў старажытнагрэчаскіх філосафаў (Платона і Арыстоцеля), стварыўшых аснову для ўсведамлення пісьма і яго вынікаў як працэдуры пазнання. У Сярэднявеччы разуменне каштоўнасці і значэння кнігі звязана з сакралізацыяй пісьма, кніга разглядаецца як сімвал «откровения», трансцэндэнтнай таямніцы. Недарма першай друкаванай кнігай была Біблія, а яе пераклады на розныя мовы садзейнічалі фарміраванню алфавітаў і пісьменства. «Да совершенен будет человек...», – пісаў Францыск Скарына (як мэта кнігі, каштоўнасці кніжных ведаў у пазнанні светабудовы, існаванне культу кнігі). У эпоху Новага часу вялікі ўплыў мелі працы філосафаў, перш за ўсё Готфрыда Лейбніца (кніга – крыніца ведаў).

У першай палове XX ст. разуменне каштоўнасці і значнасці кнігі ў кнігазнаўстве атрымала наступнае развіццё, паглыбіўшыся ў сутнасную катэгорыю «чалавечай думкі», якая стала асновай паняцця «кніга» ў А. М. Лавягіна; кніга таксама разглядалася і з пункту гледжання матэрыяльнай формы і як сацыяльная з’ява М. М. Лісоўскім. Класічнымі сталі словы Міхаіла Куфаева, які зрабіў агромністы метадалагічны ўнёсак у развіццё бібліялогіі – філасофіі кнігі, – прамоўленыя ў 1921 г.: *«Правильнее всего понимать книгу как вместительницу всякой мысли и слова, облеченных в видимый знак, все то, что могло бы при некотором техническом видоизменении получить вид и характер книги в самом узком смысле этого слова. И ассирийская клинопись, и латинский свиток, и современные фолиант, и брошюра, и афиша – всё книги»* [10, с. 61–62]. У шырокім сэнсе кніга – з’ява, у якой сродкамі бачнага знака зафіксавана думка і слова, узятыя разам. М. Куфаев застаецца на пазіцыі прыхільніка паняцця «кніга», якой уласцівы не толькі вынік (ім яна і з’яўляецца – замацаванай думкі), але і бясконцы працэс тварэння.

Блізкі да дадзенай трактоўкі і Поль Атле, напрыклад: *«Книга как письменное выражение идей, инструмент их фиксации, их хранения, их обращения является посредником, обязательным в отношениях между Людьюми»* [20, с. 187] і інш. Пад уплывам філасофіі прагматызму, калі ісціна звязвалася з карысцю (Ч. Пірс, У. Джэймс) [21, с. 2–5], універсалізм (Кнігі) і рацыяналізм (унесці парадак у «горы» папер і дакументаў, стварыць «металургію» прачытаных папер) у П. Атле становяцца ў выніку абгрунтаваннем ідэі стварэння адзінага свету ведаў адкрытага доступу – Дакументацыі (або Універсальнай сеткі дакументацыі), дзе складнікамі з’яўляюцца Кніга і Дакумент, а агульнай навукай і тэхналогіяй – Бібліялогія, або Дакументалогія [20, с. 189]. Як адзначыў П. Атле, універсалізм кнігі, яе шматфункцыянальнасць, дыялектычная сувязь матэрыялу, формы і зместу складаюць яе сілу і жыццёвы патэнцыял [34], што і пацвярджае заключнае слова «Трактата о Документации»: *«“Книга” – средство универсальности, повсеместности, вечности»* [20, с. 308].

З другой паловы і да канца ХХ ст. у кнігазнаўстве атрымліваюць значнае развіццё функцыянальная і структурна-тыпалагічная канцэпцыі, прадстаўнікі якіх, асабліва сярод рускіх і польскіх вучоных (напрыклад, І. Я. Барэнбаўм, А. І. Барсук, С. П. Амілянчук, А. А. Белавіцкая, А. А. Грачыхін, Я. Л. Неміроўскі; К. Гламбёўскі, К. Мігань), у рамках сваіх даследаванняў выходзяць як на міждысцыплінарнае, так і культуралагічнае разуменне «кнігі», разглядаючы яе як інструмент камунікацыі ў рэалізацыі разнастайных функцый, як сродак замацавання сацыяльнай інфармацыі – моўнай і візуальнай. Актывізацыя ж у гэты час і інфармацыйна-дакументазнаўчай парадыгмы «справакавала» спецыялістаў у галіне інфарматыкі, бібліяграфіі і бібліятэчнага ведаў на ўвядзенне абагульняльнага паняцця «дакумент». У некаторым сэнсе механічна ў дадзеных дысцыплінах адбываецца замена паняцця «кніга» на «дакумент», «чытач» на «спажывец інфармацыі» і г. д., у выніку ўжо ў першым дзесяцігоддзі ХХІ ст. «дакументазнаўства» становіцца вузаўскай дысцыплінай, якая ўключае і нават замяняе «кнігазнаўства», знікаюць традыцыйныя назвы «бібліятэчных» навучальных устаноў (школ, інстытутаў, факультэтаў), якія становяцца інфармацыйна-дакументнымі ці навуковай інфармацыі [32, с. 201].

Сёння кнігазнаўцы выказваюць немалую занепакоенасць тым, што дадзеная вельмі небяспечная тэндэнцыя праяўляецца «ва ўсё

больш настойливых спробах падмены аб'ектна-прадметных асноў комплекснай навукі пра кнігу», якая выцякае з так званай «шырокай» канцэпцыі дакументазнаўства і лічыць кнігу толькі(?) адным з відаў ці разнавіднасцей дакумента [11, 32], што цалкам (падчас дыскусій) «размывае существо предмета и вносит хаос в исторически устоявшиеся представления о том, что есть книга, а что есть документ» [13, с. 222].

Адбываецца не проста ўніфікацыя тэрміналогіі, але, па сутнасці, складаецца канструкцыя дакументальнай прасторы; з'ява не пазнаецца, а менавіта «конструіруецца пад флагом междисциплинарности, при этом прочность конструкции определяется голосованием» [21, с. 12]. Пацвярджэннем таму могуць служыць хоць бы прыклады трактоўкі паняцця «кніга» як кніжнага выдання (у Н. М. Кушнарэнка) [11, с. 219, 227]; нават нягледзячы на дыферэнцыяцыю паняцця «кніга» па асаблівасцях матэрыяльнага носьбіту інфармацыі, а таксама па асаблівасцях знакавай формы і ўспрыняцця чалавекам (Кніга I, II, III, IV, V, VI), прадстаўленую Г. М. Швяцовай-Водка, аўтар у выніку канстатуе, што «книга – это документ опубликованный, изданный или депонированный...» [31, с. 258]. Умоўнымі для кнігазнаўства з'яўляюцца і прапанаваныя дакументазнаўцамі такія паняцці (запазычаныя з тэорыі інфармацыі і сацыяльных камунікацый), як «камунікант», г. зн. аўтар і «рэцыпіент», г. зн. чытач. Калі ў дакументалогіі дадзеная ўніфікацыя можа быць апраўдана, то ў кнігазнаўстве яна непрымальна і ў тэорыі, а тым болей на практыцы (напрыклад, выдавецкай). Канвенцыяналізм у гэтым выпадку не праходзіць, як і з тэрмінам «дакумент», які для зручнасці выкарыстання вызначаецца як «запісаная інфармацыя» [21, с. 11]. А якое ж значэнне тады будзе мець «дакументная інфармацыя»?

Нягледзячы на тое, што ў шэрагу спецыяльных энцыклапедычных выданняў абодва тэрміны «кніга» і «дакумент» амаль аднолькава трактуюцца ці выкарыстоўваюцца як сінонімы, кнігазнаўцы ўсё ж не адважваюцца іх атаясамліваць. І, як лічыць А. В. Сакалоў, такога атаясамлівання дапусціць нельга ні ў кнігазнаўстве, ні ў дакументазнаўстве, каб пазбегнуць усё той самай анархіі і хаоса [24, с. 46].

Кожная з навуковых дысцыплін мае свае галіны даследавання, ад аб'екта і прадмета да методыкі і метадалогіі. Задакументаваць быццё – безумоўна, можна і трэба паспрабаваць вырашыць на практыцы (як прапаноўваў П. Атле), а для гэтага патрэбны веды аб

дакументах, аб іх адрозненнях і асаблівасцях, агульнасці. Каб апісаць, улічыць і... заставацца «статыстамі»?

Дадзеныя змены канцэптואльных навуковых кірункаў у галіне дакументалогіі і нават інфарматалогіі ў адносінах да бібліялогіі з'явіліся адпаведна не на пустым месцы [32, с. 196–201]. Акрэсленыя праблемы сутнаснага парадку (дысфункцыя чытання, дэвальвацыя кнігі, дэгуманізацыя сацыяльнай камунікацыі) – як агульначалавечыя, так і навуковыя – выявіліся і працягваюць нарастаць з распаўсюджаннем і ўзвядзеннем у галоўную мэту (а не сродак) новых тэхналогій (сёння гэта Інтэрнэт як галоўны камунікацыйны канал, мультымедыя прадукты і г. д.); з пераўтварэннем кнігі ў тавар, які ацэньваецца не па духоўным змесце, а па рынкавай кан'юнктуры. На фоне глабальнай інфарматызацыі і камп'ютарызацыі кніжная камунікацыя выглядае, здавалася б, неканкурэнтназдольным анахранізмам, а на фоне камерцыялізаваных сродкаў масавай інфармацыі кнізе адводзіцца незайздроснае маргінальнае месца [24, с. 43; 32, с. 201–202].

Ад прагі зносін і чытання чалавек пераходзіць да прагі накаплення і спажывання. Мы становімся карыстальнікамі і спажывальцамі інфармацыі, дакумента і г. д., але не кнігі – таму што кніга ўсё ж чытаецца або не чытаецца; у кнігі ёсць чытачы або іх няма. На ўзроўні асэнсавання, спасціжэння сэнсаў-прызначэнняў існуюць і развіваюцца кнігі (а не дакументы) дзіцячыя, мастацкія, вучэбныя, навуковыя, рэлігійныя і інш. На пачуццёвым узроўні, напрыклад, мы можам сказаць: «Я люблю кнігу», «Якая прыгожая кніга!» (а ці можна так сказаць аб дакуменце, інфармацыі?). Былі і ёсць бібліяфілы, захопленыя калекцыянаваннем кніг, а ці ёсць і ці з'являцца «дакументафілы»?

Значная частка дакументазнаўчых ведаў засноўваецца на разглядзе кнігі як віду ці разнавіднасці дакумента, бо «забеспячэнне грамадства інфармацыяй адбываецца, галоўным чынам, дзякуючы існаванню і прымяненню ў дакументацыйным працэсе кнігі» [31, с. 248]. Хоць камунікатыўна-інфармацыйны падыход, які ў асноўным выкарыстоўваецца дакументазнаўцамі, і прадстаўляе пэўную цікавасць для кнігазнаўцаў (напрыклад, параўнанне і суадносіны паняццяў, уласцівасцей і функцый «дакумента» і «кнігі», тыпалогія і відавая класіфікацыя кніжных выданняў), аднак утрымлівае і шэраг супярэчнасцей, нягледзячы на тое, што канцэптואльна імкнецца да «паглынання» «кнігі».

На наш погляд, «кніга» паказваецца вельмі аднабока – з матэрыяльнага пункту гледжання, і то не ў поўным аб’ёме, бо разглядаецца ў асноўным як кніжнае (друкаванае) выданне. Адсюль і канстатацыя таго, што «любую кнігу можна назваць «дакументам», але не кожны дакумент «кнігай»» [31, с. 262]. У дадзеным выпадку неабходна заўважыць, што сутнасць кнігі як дакумента – гэта толькі адна з яе ўласцівасцей быць дакументам, сведчыць аб чым-небудзь, а таксама выконваць адну з важнейшых функцый – дакументавання тых ці іншых з’яў. І ў гэтым сэнсе кніга выконвае, як і дакумент, пасіўную ролю, бо ў гістарычнай перспектыве толькі адлюстроўвае і захоўвае гісторыю і культуру чалавецтва, становіцца кніжным (дакументальным) помнікам (у тым ліку і навуковых ведаў), задакументаваным быццём.

А адрозненне кнігі ад дакумента, што адзначаецца, дарэчы, і дакументазнаўцамі і заключаецца ў яе актыўнай ролі ў фарміраванні грамадскай свядомасці [31, с. 286]. Актыўнасць кнігі праяўляецца ў жыццядзейнасці, у яе ўдзеле ў змяненні і ўдасканаленні чалавека (так павінна быць!). У працэсе камунікацыі, калі нават абмежавана свабода слова, культывуюцца «масавая культура», спажывецкія адносіны ў грамадстве, рэгулюемыя адпаведнымі законамі (дзяржаўнымі дакументамі), роля і прызначэнне кнігі ў адносінах тварэння быцця, накіраванага на гуманізацыю чалавека, узрастаюць, становяцца востра запатрабаванымі. І, здавалася б, за яе масавай недаступнасцю хаваецца, тым не менш, яе актыўнасць – як пастаянная адказнасць за маральнае і духоўнае аблічча чалавецтва.

Кніга заўсёды публічная, нават калі мае спецыяльнае прызначэнне, напрыклад навуковая, вучэбная і г. д. Ці нават тады, калі забаронена да распаўсюджвання, да выдання, але яна ўсё роўна ўжо існуе як з’ява і рана ці позна становіцца ўсеагульным здабыткам. Сярод жа дакументаў заўсёды ёсць дакументы як для публічнага распаўсюджвання, так і для спецыяльнага (напрыклад, у кіраванні дзяржавай).

Дакумент, як доказ, прыняты довад, выпрацаваная норма, сёння і зараз можа і ўдзельнічае ў кіраванні быццём чалавека, дэтэрмінуе быццё. Але кніга – у ідэале як тварэнне быцця, з’ява культуры – існуе ў працэсе зносін, у працэсе чытання па-за часам і па-за прасторай дзеля тварэння і ўдасканалення быцця, творыць дасканаласць быцця і чалавека. *«Как время для начинавшего историю осмысления письменности Платона есть “подвижный образ*

вечности”, так книга у завершителей этой линии мыслительных, культурных традиций есть подвижный образ времени, – отмечал Б. Дубин. – Она связывает эмпирию со смыслом и в каждом печатном знаке, с каждым следующим словом, каждой перевернутой страницей снова и снова дает, закончу словами Борхеса, “скромный урок” посильного смыслотворчества» [8, с. 90].

Статычнасць дакумента – гэта толькі яго наяўнасць, фіксацыя выніку, – і ў гэтым яго пасіўнасць. Дынаміка кнігі, яе актыўнасць – разнастайная не толькі з’ява, але і бясконцы працэс. «Можно сказать, книга (Книга) всегда уже есть как возможность любой – другой или следующей – книги» [8, с. 83].

Ці раскрываюць у поўным аб’ёме знаканасць і семантычнасць, як уласцівасці кнігі (у дакументазнаўстве), той агромісты пласт пісьма і мовы, замацаваных у ёй, якія з’яўляюцца важнейшымі вызначальнікамі чалавечай культуры, творачымі яе, чалавека, нацыі? Разглядаючы ўласцівасці кнігі і дакумента, сярод якіх знаканасць і семантычнасць займаюць адну з галоўных пазіцый, дакументазнаўцы ў сілу камунікатыўна-інфармацыйнага падыходу не паглыбляюцца ў ролю і прызначэнне сэнсаў, усяго толькі канцэнтруюць увагу на спосабе перадачы інфармацыі. Але ў выніку гэтыя ўласцівасці кнігі – знаканасць і семантычнасць – праяўленні культуры, а тая самая кніга – яе важнейшы фактар. Не хацелася б у дадзеным выпадку падацца эклектычнай, адзначаючы, што існуе і іншы пункт погляду, не столькі звязаны з «культурнай функцыяй».

Гэтым хацелася толькі падкрэсліць тое, што кніга – не толькі і не столькі разнавіднасць дакумента, кніга – не толькі тэкст, а тэкст – гэта не толькі асобны дакумент ці дакументы, якія складаюць кнігу. *«...Книга и ее метонимические заместители, фрагменты (цитаты), символы (знак, буква) – это метафоры ценности (ценности книги как парадигматического образа смысла, субъективного смыслополагания – воли субъекта к смыслу, к его пониманию – как самодостаточной ценности)» [8, с. 85].*

Кніга, як з’ява і працэс тварэння, мае дастаткова самастойную сферу – кніжную культуру, якая прадстаўляе ўніверсум культуры, што прадвызначае выкарыстанне і іншых даследчых катэгорый, як, напрыклад, сутнасных – каштоўнасны канцэпт (кніга як універсум культуры фіксуе каштоўнасці і адначасова сама з’яўляецца каштоўнасцю, пачынаючы з пісьма і мовы), феномен жыццяздольнасці кнігі, пераемнасць (і захаванне пераемнасці)

кніжнай спадчыны, разнастайнасць і адначасова – інварыянтнасць кніжнай культуры на яе духоўным, матэрыяльным і мастацкім узроўнях [3].

Сучасная навуковая бібліялагічная парадыгма «кніжнай культуры» дазваляе па-новаму ацаніць і выйсці на іншы ўзровень усведамлення і пазнання кнігі, у тым ліку і кніжнай камунікацыі; «...інтэгравана ісследовать мир книг как своего рода целостную систему» [32, с. 49], а супастаўляючы з іншымі з’явамі культуры – паказаць значнасць кніжнай культуры для развіцця цывілізацыі, сёння яшчэ ў поўнай меры адпаведна не ацэненую [16, с. 19].

Таксама, як адзначае К. Мігань, «кніжная культура» можа быць цэнтральным паняццем для розных уяўленняў: тэарэтычных, гістарычных, тэрытарыяльных, асобасных, калектыўных і сацыяльных, прагнастычных і інш. [17, с. 19], а прымяненне дадзенага паняцця ў навуковай практыцы «дазваляе дасягнуць новых вынікаў, дае магчымасць для інтэпрацыі і павялічвае зацікаўленне да кнігі як у навуцы – у гуманітарных і грамадскіх дысцыплінах, – так і ў публічным жыцці» [16, с. 17].

Аўтары сучасных канцэпцый метатэорыі інфармацыі, філасофіі інфармацыі, як А. В. Сакалоў [24; 25], прызнаюць, што разам з упарадкаваннем тэрміналогіі, пабудовай агульнай тэорыі дакумента толькі ў паўнаважным супрацоўніцтве навук дакумента-кнігназнаўчага цыкла магчымы выхад і вырашэнне наспейшых праблем. Трымаючыся, вызначаных яшчэ М. Куфаевым кірункаў (у працах «Проблемы философии книги», 1924; «Книга в процессе общения», 1927), прапаноўваюць ўлічваць псіхалогію і сацыялогію чытання, патрэбы і інтарэсы чытачоў, іх каштоўнасныя арыентацыі і нацыянальна-культурныя традыцыі і г. д. – улічваць усе тыя фактары культуры, што набліжаюць да адказу на пытанне: навошта і для чаго ўсё гэта ў цывілізацыйным развіцці чалавецтва?

«...Природа, человек и книга составляют величайшую жизненную триаду. Самоограничение автора через неполную выразимость мысли в слове, данном в социальной среде, и “окарнение” мысли его раскрепощается в материальной природе книги через творческое воплощение этой неполной мысли, и самое слово книги наполняется в общественном процессе чтения, переживания и поведения содержанием, вскрывающим в итоге все мысли автора, читателя, критика, общественного деятеля. И наполнение это идет через весь мыслимый процесс книги в пространстве и

времени. Отсюда проблема жизни и человека как существа общительного сливается с проблемой книги. И решить эту проблему в науке, литературе, технике и жизненной среде столько же долг, сколько и подвиг человека» [10, с. 158–159].

Каб кніжнасць стала апорай гуманізацыі ў эпоху глабалізацыі – праз замацаванне ў грамадскай свядомасці гуманістычных ідэалаў свабоды і талерантнасці, сацыяльнай абароненасці і творчай самарэалізацыі асобы, а толькі гэты шлях бачыцца як выхад з духоўнага, культурнага і сацыяльнага крызісу [24, с. 44], – «дробязей» не можа быць і ў фарміраванні навуковых паняццяў і тэрмінаў, канцэпцый, звязаных з чалавечымі, а значыць, культурнымі каштоўнасцямі.

І адным з галоўных, на наш погляд, кірункаў у гэтым працэсе, як і ў прадмеце кніжнай культуры, з'яўляецца аксіялагічны, каштоўнасны складнік кнігі (кніжнага свету) [3; 7], аснова якой – мова, пісьмо, пісьменства і мастацтва як цэласнасць і як яе спецыфічны патэнцыял, рэалізуючы ў працэсах успрыняцця кнігі, у бясконцых канкрэтызацыях і новых прачытаннях.

Кніга і дакумент павінны захаваць аўтаномію сваіх аб'ектна-прадметных галін, якія, як раўназначныя колы Л. Эйлера, будуць толькі перасякацца як у навуцы, так і ў жыцці, аздараўленні грамадства.

На практыцы спробы вырашэння пытанняў, якія робяцца адпаведнымі міністэрствамі нашай краіны ў галіне культуры (як дзяржаўная праграма «Культура Беларусі» на 2011–2015 гады) ці ў галіне адукацыі (Кодэкс аб адукацыі Рэспублікі Беларусь) [9], на наш погляд, не закранаюць сутнаснасці, абмінаючы галоўнае – вырашэнне праблемы развіцця і выкарыстання беларускай мовы – асновы нацыянальнай і культурнай ідэнтычнасці; нацыянальна-культурных асноў адукацыйнай палітыкі, беларускамоўнай адукацыі.

Сёння ў галіне адукацыі распрацоўваюцца новыя стратэгіі і канцэпцыі, заснаваныя на дзейным і асобасным падыходзе. Так, напрыклад, расійскі Навукова-даследчы інстытут інавацыйных стратэгий развіцця агульнай адукацыі распрацаваў «Стратэгію развіцця московскага образования до 2030 года» [26]. Разглядаючы новыя функцыі адукацыі, аўтары «Стратэгіі» адзначаюць галоўныя змены, якія павінны адбыцца ў трансфармацыі прафесій – гэта «антрапалагізацыя» (ачалавечванне) і «персаналізацыя» (набыццё асобнага сэнсу) [19].

Цікава, што адной з важнейшых задач адукацыі, якая рэалізуецца праз фарміраванне здольнасцей і кампетэнцый, вызначаецца «забеспячэнне культуры чытання тэкстаў», бо, як слушна заўважана, менавіта чытанне развівае здольнасць разумення, патрабуе высокай актыўнасці свядомасці, звязанай з зараджэннем і дынамікай вобразаў, што не павінна быць страчаным пад уздзеяннем камп'ютарных тэхналогій [29].

Неабходна таксама звярнуць увагу і на тое, што сярод новых сацыякультурных функцый адукацыі замацавана і такая, як «формирование российской идентичности», якая разглядаецца таксама як інавацыйная задача педагагічнай супольнасці, звязаная з яе здольнасцю забяспечыць культурную спадчынасць у дэмакратычным, мультыкультурным і шматнацыянальным соцыуме [29].

Прыведзеныя прыклады паказваюць не толькі пэўныя змены ў педагагічнай парадыгме, накіраваныя на мыслядзейнасную практыку, але і пацвярджаюць яе асновы, звязаныя з чытаннем – кнігай (традыцыйнай ці электроннай), з нацыянальнай ідэнтычнасцю – культурай і мовай.

Паводле аднаго з апошніх сацыялагічных апытанняў, праведзенага сярод моладзі ў Беларусі, на пытанні адказалі: «Не чытаю наогул» амаль 80% апытаных; «На якой мове чытаеце літаратуру?» адказалі: «На рускай» 82% і толькі 13,8% чытаюць літаратуру па-беларуску [23].

У 2010 г. у Беларусі выдавецтвы розных форм уласнасці выдалі 11040 найменняў кніг і брашур агульным накладам 43,14 млн асобнікаў. З іх па-беларуску – 951 кніга і брашура накладам 4 млн асобнікаў, што ў параўнанні з папярэднім годам менш па назвах на 12,3%, па накладзе – на 24%. Паводле статыстыкі Міністэрства інфармацыі, беларускамоўная літаратура займае 8,6% у агульнай колькасці выпушчанай у краіне выдавецкай прадукцыі і 9,3% у яе агульным накладзе. Сёлета, як паведамляе Нацыянальная кніжная палата Беларусі, наклад беларускіх выданняў скараціўся на 17%, а сярэдні іх кошт павялічыўся ўтрая.

Першы намеснік міністра інфармацыі Лілія Ананіч 29 жніўня 2011 г. на прэс-канферэнцыі ў Мінску заявіла, што «белорусскоязычных книг в нашей стране должно издаваться не менее 50%, а может, и больше. Значит, мы мало работаем над пропагандой белорусского языка, издатели не заинтересованы в издании белорусскоязычных книг» [12]. Доля асартыменту

беларускамоўнай літаратуры ў кнігарнях складае 5%. І, як адзначаюць кнігагандляры, істотна палепшыць сітуацыю можа толькі дзяржава.

Як паведамляе ў сваім звароце ГА «Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны», «на пачатак 2010 навучальнага года толькі 18% школьнікаў змаглі пачаць навучанне па-беларуску, а таксама не прымаюцца захавы па стварэнні ўмоў для навучання ў вышэйшых навучальных установах на мове карэннага этнасу» [28].

Пытанні беларускай мовы абмяркоўваюцца на старонках перыядычных выданняў, напрыклад, газета «Звязда» апублікавала слушныя выказванні дырэктара Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Аляксандра Лукашанца, якія ён падаў у выглядзе пяці тэзісаў пра сучасны стан беларускай мовы (19 лютага 2011 г.), адзначаючы, што сярод 3,5 тыс. моў свету не больш за 400 з'яўляюцца высокаразвітымі літаратурнымі пісьмовымі мовамі, беларуская мова ўваходзіць у першую сотню гэтых моў, а асноўнымі сферамі, дзе павінна выкарыстоўвацца, ужывацца і прапагандавацца беларуская літаратурная мова, павінны стаць сфера навучання, афіцыйная дзяржаўная дзейнасць, сродкі масавай інфармацыі. «Беларуская мова павінна стаць адным з найбольш важных фактараў яднання беларускага грамадства, стаць сімвалам» [22].

У часопісе «Дзеяслоў» у артыкуле «Захаваць сваё нацыянальнае “Я”» Алесь Акуліч дае агляд кніжных выданняў на беларускай мове, апублікаваных у Беларусі ў 2002–2003 гг., аўтарамі якіх з'яўляюцца прэзідэнты Казахстана, Кіргізіі, Туркменіі. Кожны з іх звяртаецца і адзначае ролю і важнасць для нацыі роднай мовы. Напрыклад: «Ня можа быць скансалідаванай нацыі пры адсутнасці базавага элемента кансалідацыі – мовы» (Н.Назарбаеў), «Нацыя, як і чалавек, мае плоць, сэрца і розум. Яе плоць – нацыянальная культура, яе сэрца – мова і музыка, яе розум – сьвядомасць і філасофія народа» (С. Ніязу) [1].

Як сведчыць энцыклапедыя «Беларуская мова», мова – найістотнейшая адзнака нацыі, а пачуццё адзінства мовы – адзін з асноўных кампанентаў нацыянальнай сьвядомасці [27]. І адзнака высокай культуры народа – гэта клопат аб развіцці і пашырэнні роднай мовы, побач з павагай да іншых моў, а для кожнага беларуса – гэта яшчэ і абавязак, як і для кожнага педагога!

У аснове метадалогіі распрацоўкі канцэпцыі ўдасканалення адукацыйных рэсурсаў (асабліва ў галіне гуманітарных дысцыплін)

ляжыць агульнае паняцце памяці як пэўнага сацыякультурнага механізма работы з мінулым. А памяць фарміруецца праз веды – кнігу. Таму і галоўнейшай мэтай у адукацыйна-выхаваўчым працэсе з’яўляецца сцвярджанне сваёй уласнай ідэнтычнасці [6]. Напрыклад, гісторык, які піша гісторыю, заўсёды рыхтуе будучае і гэтым уздзеянчае на свядомасць. Вучэбная кніга – гэта і ёсць інструмент фарміравання пэўнай свядомасці. І падобная праца не з’яўляецца абстрактнай ці адвольнай, яна задаецца мэтай і інтэнцыямі суб’екта, гэта значыць прадугледжвае пэўнае канструяванне сэнсу праз веды, знакі, праблемы, задачы, катэгорыі, паняцці і г. д., пададзеныя на роднай мове як асноўным інструменце пазнання, а ў цэлым – мыслення, арганічнай часткі свядомасці, нацыянальнай і культурнай ідэнтычнасці. Захаванне сутнаскага прызначэння нацыянальнай кнігі і мовы як важнейшых кампанентаў культуры і адукацыі дазволіць і паспрыяе развіццю мыслядзейнаснай практыкі адукацыі, востра запатрабаванай у сучасным грамадстве.

---

1. Акуліч, А. Захаваць сваё нацыянальнае «Я» / Алесь Акуліч // Дзеяслоў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/akul10?OpenDocument>. – Загал. з экрана.

2. Волкова, В. Н. Книговедческие аспекты межэтнического культурного диалога (на примере Сибири дореволюционного периода) / В. Н. Волкова // Книга – источник культуры. Проблемы и методы исследования : материалы Междунар. науч. конф. (Минск, 25–27 ноября 2008 г.). – М. : Наука, 2008. – С. 77.

3. Довнар, Л. Белорусская книга как универсум национальной культуры / Л. Довнар // *Knugotyra*. – 2010. – Т. 54. – Р. 161–172.

4. Довнар, Л. Книга и документ : «цена» вопроса / Л. Довнар // *Knugotyra*. – Vilnius, 2011. – Т. 57. – Р. 38–48. – Библиогр. : с. 46–47.

5. Довнар, Л. И. Книжная культура Беларуси в контексте дискурса интерпретации и идентификации // Федоровские чтения, 2009 / науч. совет по истории мировой культуры РАН ; Отд. ист.-филол. наук РАН ; НЦ исслед. истории кн. культуры ; сост. М. А. Ермолаева, Д. Н. Бакун ; отв. ред. В. И. Васильев. – М. : Наука, 2010. – С. 135–141.

6. Довнар, Л. И. Книжная культура Беларуси : концептуальные основы и пути реализации научного проекта Белорусского государственного университета культуры и искусств / Л. И. Довнар, Т. А. Самойлюк // Книга – источник культуры. Проблемы и методы исследования : материалы Междунар. науч. конф. (Минск, 25–27 ноября 2008 г.). – М. : Наука, 2008. – С. 123–131.

7. Довнар, Л. И. Книжная культура как философско-культурологическая категория библиологии (к постановке проблемы) / Л. И. Довнар // Наука о

книге : традиции и инновации : к 50-летию сборника «Книга. Исследования и материалы» : материалы XII Междунар. науч. конф. по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апреля 2009 г.) : в 4 ч. – М. : Наука, 2009. – Ч. 1. – С. 462–465.

8. Дубин, Б. Хартия книги : книга и архикнига в организации и динамике культуры / Борис Дубин // Слово – письмо – литература : очерки по социологии современной культуры. – М. : Новое литературное обозрение, 2001. – С. 82–90.

9. Кодекс Республики Беларусь об образовании, 13 января 2011 г. № 243–З. – Минск : Амалфея, 2011. – 488 с.

10. Куфаев, М. Н. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения / М. Н. Куфаев. – М. : Наука, 2004. – 192 с. – (Книжная культура в мировом социуме. Теория, история, практика).

11. Кушнарэнко, Н. Н. Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнарэнко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Знання, 2000. – 460 с.

12. Лилия Ананич : теперь очень хорошо покупается белорусскоязычная книга [Электронны рэсурс]. – Режим доступа : http://naviny.by/gubrics/society/2011/08/29/ic_news_116_375146. – Загал. з экрана.

13. Лютов, С. Н. Наука о книге в начале XXI в. : время компромиссов / С. Н. Лютов // Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов : материалы Междунар. науч. конф. (Минск, 25–26 мая 2011 г.). – М. : Наука : Фонд «Книжная культура», 2011. – С. 220–223.

14. Лявончыкаў, В. Е. Беларуская кніга : падыходы да вызначэння зместу і аб'ёму паняцця / В. Е. Лявончыкаў // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : зб. навук. арт. : у 2 ч. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2006. – Ч. 1. – С. 13–19.

15. Лявончыкаў, В. Е. Нацыянальны дакумент : падыходы да вызначэння зместу і аб'ёму паняцця / В. Е. Лявончыкаў // Нацыянальны дакумент як аб'ект дзейнасці бібліятэк Беларусі : зб. арт. / Нац. біб-ка Беларусі ; склад. Т. В. Кузьмініч. – Мінск, 2010. – С. 11–21.

16. Мігань, К. Книжная культура – спроба акрэслення паняцця як навуковай катэгорыі / Кшыштаф Мігань ; пер. з польск. Ларысы Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : гісторыя і сучаснасць : зб. навук. прац. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – [Вып. 3]. – С. 17–39.

17. Мігань, К. Стан сучаснага кнігазнаўства як навукі / Кшыштаф Мігань, пер. з польск. Ларысы Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : зб. навук. арт. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2008. – Вып.2. – С. 10–38.

18. Мигонь, К. Письмо и язык как определители и индикаторы книжной культуры / Кшиштоф Мигонь // Наука о книге : традиции и инновации : к 50-летию сборника «Книга. Исследования и материалы» : материалы XII Междунар. науч. конф. по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апреля 2009 г.) : в 4 ч. – М. : Наука, 2009. – Ч. 1. – С. 490–491.

19. *Новые функции образования // Стратегия развития московского образования до 2030 года / НИИ Инновационных стратегий развития общего образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nii.smdp.ru/strategiya/53-strategiya-razvitiya-obrazovaniya-do-2030-goda/151>. – Загл. с экрана.*

20. *Отле, П. Трактат о Документации / Поль Отле ; пер. с фр. Р. С. Гиляревского // Библиотека, библиография, документация : избранные труды пионера информатики. – М. : ФАИР-ПРЕСС : Пашков дом, 2004. – С. 187–309.*

21. *Плешкевич, Е. А. Формирование научных концепций о документальных фазах информации. Гносеологическая и управленческая концепции документа / Е. А. Плешкевич // Научно-техническая информация. Сер. 1. – 2010. – № 12. – С. 1–21.*

22. *5 тэзісаў пра сучасны стан беларускай мовы / Вольга Чайкоўская // Звязда. – 2011. – 19 лютага, № 4 (120) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://zvyazda.minsk.by/ru/pril/article.php?id=74668&prilid=74654>. – Загал. з экрана.*

23. *Сацапытанне : 70% не ведаюць ніводнага сучаснага пісьменніка // Наша Ніва [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://nn.by/?c=ar&i=64803>. – Загал. з экрана.*

24. *Соколов, А. В. Документология как метатеория документной коммуникации / А. В. Соколов // Книга. Исследования и материалы. – 2009. – Сб. 91. – С. 43–49.*

25. *Соколов, А. В. Философия информации : профессионально-мировоззренческое учебное пособие / А. В. Соколов. – СПб. : СПбГУКИ, 2010. – 368 с.*

26. *Стратегия развития московского образования до 2030 года / НИИ Инновационных стратегий развития общего образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nii.smdp.ru/strategiya>. – Загл. с экрана.*

27. *Супрун, А. Я. Мова / А. Я. Супрун // Беларуская мова : энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – С.352–354.*

28. *ТБМ патрабуе вярнуць беларускую мову ва ўстановы адукацыі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://bchd.info/index.php?newsid=3281>. – Загал. з экрана.*

29. *Формирование российской идентичности. Как достичь того, чтобы выпускник московской школы, зная 2-3 иностранных языка, был открыт миру, но хотел жить в России? // Стратегия развития московского образования до 2030 года / НИИ инновационных стратегий развития общего образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nii.smdp.ru/strategiya/53-strategiya-razvitiya-obrazovaniya-do-2030-goda/155>. – Загл. с экрана.*

30. *Формирование способностей и компетенций // Стратегия развития московского образования до 2030 года / НИИ инновационных стратегий развития общего образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nii.smdp.ru/strategiya/53-strategiya-razvitiya-obrazovaniya-do-2030-goda/155>.*

://nii.smdp.ru/strategiya/53-strategiya-razvitiya-obrazovaniya-do-2030-goda/154. – Загл. с экрана.

31. *Швецова-Водка, Г. Н.* Общая теория документа и книги : учеб. пособие / Г. Н. Швецова-Водка. – М. : Рыбари ; Киев : Знання, 2009. – 487 с. – См. также : http://www.nmetau.edu.ua/file/shvetsova-vodka_obschaya_teorija_dokumenta.doc.

32. *Grabowska, M.* Informacja – ten niezwykły przedmiot badań. Od bibliologii do nauki o informacji / Marta Grabowska // Bibliologia i informatologia. – Warszawa, 2011. – S. 189–202.

33. *Migoń, K.* Парадигмы науки о книге двести лет тому назад и сегодня / Krzysztof Migoń // Knygotyra. – 2010. – Т. 54. – Р. 44–53.

34. *Migoń, K.* Paul Otlet o bibliologii, książce i dokumencie / Krzysztof Migoń // Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej. – Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S. 370–376.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ